

DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2019.01.073>

УДК 316.74:2

Пивоварова Н.П., канд. соціол. наук, головний науковий співробітник відділу соціологічного моніторингу розвитку міста Науково-дослідного інституту соціально-економічного розвитку міста, вул. Героїв Севастополя, 37А, Київ, 03061, Україна, email: nadyarynovarova@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8010-0436>

ПЕРСПЕКТИВИ РЕЛІГІЙНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ: ДУМКИ ЕКСПЕРТІВ¹

Розглянуто думки українських експертів з релігійної проблематики щодо змін у релігійній сфері українського суспільства протягом 2016–2019 рр., зокрема, в контексті отримання Україною Томосу та пов'язаних з цим майбутніх перспектив у релігійному, державно-церковному, соціально-релігійному полях. Наведено експертне бачення наявних і потенційних проблем між православними церквами різних юрисдикцій та центральними органами влади в Україні. Пріоритетно увагу оцінкам експертів рівня підтримки заходів з реформування відносин між православними церквами різних юрисдикцій та державою з боку центральних органів влади, населення, західних і міжнародних організацій та з боку самих релігійних організацій, а також рівня поінформованості щодо таких заходів. Акцентовано увагу на висловлених експертами рекомендаціях для гармонізації відносин між православними церквами різних юрисдикцій і центральними органами влади в Україні.

Ключові слова: релігійна сфера, державно-церковні відносини, православні церкви різних юрисдикцій, релігійна реформа.

Pyvovarova N.P., PhD. (Sociology), chief scientific fellow, department of social monitoring of the city development, Research institute of socio-economic city development, 37A Heroiv Sevastopolia Str., Kyiv, 03061, Ukraine, email: nadyarynovarova@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8010-0436>

THE PERSPECTIVES FOR RELIGIOUS REFORM IN UKRAINE: EXPERT OPINIONS

Paper dwells upon the opinions of Ukrainian experts on religious issues regarding the changes in the religious sphere of Ukrainian society during 2016-2019, particularly, in the context of getting Tomos

¹ Статтю написано за даними двох експертних опитувань: 1) “Оцінка перспектив релігійної реформи в Україні, проведеного ГО “Центр “Соціальний моніторинг” на замовлення ГО “Київський прес-клуб” для Міністерства інформаційної політики України протягом 5–18 грудня 2018 р. он-лайн (шляхом заповнення google-форм). У ньому взяли участь 17 експертів – науковців, громадських і релігійних діячів: А. Бойко, Т. Брік, С. Варення, О. Гадай, Д. Горєвой, В. Горшков, В. Єленський, О. Кузьмук, І. Краснодемська, Я. Музиченко, О. Панич, І. Преловська, Г. Путова, Т. Пушкар, Л. Филипович, Л. Чупрій, Ю. Чорноморець; 2) “Томос для України – експертна думка”, проведеного Фондом “Демократичні ініціативи” імені Ілька Кучеріва з 11 по 16 вересня 2018 р. У ньому взяли участь 36 експертів: О. Антипович, Т. Антошевський, О. Богдан, П. Бурковський, І. Волосевич, О. Гарань, Л. Гонюкова, Ю. Горбань, В. Довгич, Д. Дуцик, М. Згарда, О. Зінченко, В. Калниш, К. Квурт, О. Кисельов, С. Конончук, В. Кравченко, Р. Кульчинський, М. Лашкіна, А. Марциновський, М. Міщенко, М. Парашевін, Є. Петренко, Т. Печончик, О. Романюк, О. Саган, М. Скорик, С. Солодкий, В. Тесленко, Ю. Тищенко, В. Фесенко, Л. Филипович, Р. Чайка, Ю. Чорноморець, М. Чурилов, А. Щегельський. URL: <https://dif.org.ua/article/tomos-dlya-ukraini-ekspertna-dumka>

© Пивоварова Н.П., 2019

by Ukraine and related future perspectives in the religious, state-church, socioreligious areas. Author presents expert opinions of existing and potential problems between Orthodox churches of different jurisdictions and central authorities in Ukraine. The attention is given to the experts' assessment of the support level for the reform activities aimed at the relations between the Orthodox churches of different jurisdictions and the state by the central authorities, the population, western and international organizations and by the religious organizations themselves, and also of the awareness level of such activities. Paper emphasizes the experts' recommendations for improving relations between the Orthodox churches of different jurisdictions and the central authorities in Ukraine.

Keywords: *religious sphere, state-church relations, Orthodox churches of different jurisdictions, religious reform.*

Релігійна сфера сучасної України розвивається під впливом соціально-економічних і політичних процесів перехідного періоду. Релігійні структури, які виконують функції соціального інституту та долучаються до активного громадсько-політичного життя, релігійна сфера є суб'єктами соціальних і правових відносин, а релігійна ідентичність для значної частини соціуму тісно взаємопов'язана з національно-культурною або етнонаціональною складовою в структурі української ідентичності як такої.

Про зв'язок релігійного, культурного, національного зазначено у ряді релігієзнавчих, соціологічних, культурологічних, філософських, історичних, етнологічних, політологічних наукових робіт. Так, осмисленню трансформаційних процесів у релігійно-церковному комплексі, питанням співвідношення релігії та нації, релігії та політики, історії релігії в Україні в її конфесійних виявах, аналізу значення релігійної детермінанти в національній ментальності, ролі релігійно-конфесійного чинника у контексті динаміки етнополітичних і геополітичних процесів в Україні, кореляції з процесами глобальних соціокультурних змін в Україні та світі присвячено дослідження М. Головатого, П. Голубенка, Я. Грицака, М. Дністрянського, С. Здіорука, В. Єленського, А. Колодного, Л. Нагорної, І. Паська, М. Пірен, А. Ручки, Л. Рязанової, О. Сагана, П. Сауха, Є. Харьковщенко, Н. Черниш, Ю. Черноморця, Л. Филипович, О. Шуби, А. Юраша, Б. Яськіва, Н. Яковенко, П. Яроцького та інших вітчизняних учених.

Отримання Томосу про автокефалію Православної церкви України (ПЦУ) є подією не лише релігійного життя, але й наслідком суспільно-політичних і національно-культурних процесів державотворення. Процес реформування українського православ'я безумовно буде інкорпорованим у наявну систему державно-церковних стосунків і матиме соціальний, культурний, правовий резонанс. Правовий процес переходу частини релігійних громад до складу ПЦУ вже розпочався. Його офіційні масштаби протягом року (на початок 2020 р.) надасть Департамент у справах релігій та національностей Міністерства культури України. Сучасне українське суспільство є "учасником" і "очевидцем" історичного процесу творення та розвитку української автокефалії. Зміни на рівні релігійності як складної, багатоструктурної, багаторівневої системи, основними складовими якої є віроповчальна (релігійне світорозуміння), соціально-психологічна (релігійне світовідчуття) та обрядово-побутова (релігійне

світоставлення) релігійність, з часом зафіксують дані соціологічних і релігієзнавчих досліджень.

Аналіз поданих даних опитування вітчизняних експертів з питань релігії, проведений Центром ГО “Центр “Соціальний моніторинг” (17 експертів) та Фондом “Демократичні ініціативи” (36 експертів) щодо аспектів релігійної реформи в сучасній Україні дасть підстави для осмислення процесу розвитку соціально-релігійної сфери українського суспільства.

Мета статті – оприлюднити результати експертних опитувань для кола зацікавлених науковців, громадських, релігійних діячів, державних службовців, небайдужих до релігійної проблематики громадян. Викладена у статті сукупна думка експертів щодо поточного стану та прогнозів потенційних змін у соціально-релігійній сфері дає підстави, з одного боку, державі, в особах службовців, що приймають правові рішення, зорієнтуватись у тонкощах і деталях процесу національних релігійних трансформацій, а з іншого боку, церкві, в особах релігійних лідерів, “вербалізувати” своєчасність, необхідність і можливість плідного діалогу суспільства (через симбіоз національної, етнічної, культурної релігійної ідентичностей членів українського суспільства) і церкви.

Результати дослідження, проведеного Фондом “Демократичні ініціативи”, свідчать про те, що переважно більшістю експертів (29 з 36 осіб) отримання Україною Томосу про автокефалію сприймається як політичне та геополітичне питання (рис. 1). При цьому лише троє висловилися, що ця подія також має величезне значення для суто релігійного життя та значної частки українського православного населення, для якого канонічність українського православ'я є самоцінністю з великої літери (варіант відповіді “і те, і інше”).

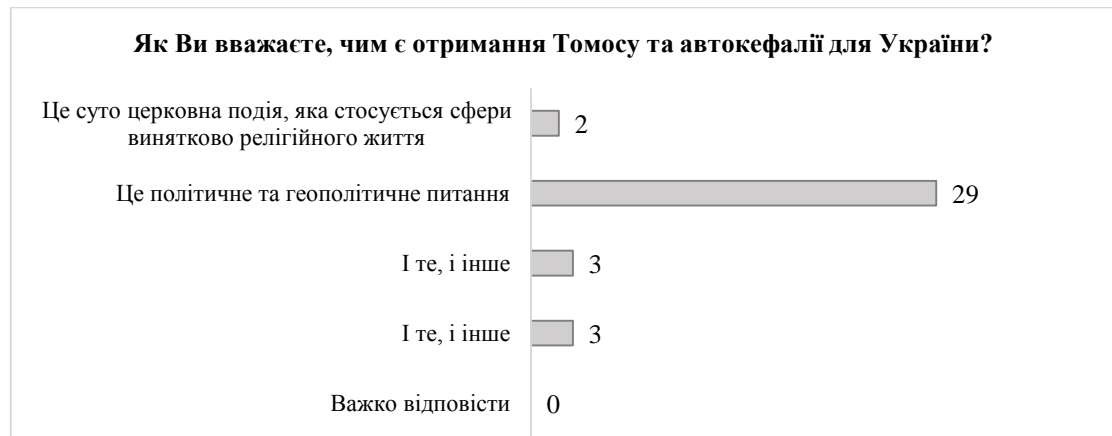

Рис. 1. Думка експертів щодо сутності Томосу про автокефалію Православної церкви України, осіб

Водночас експерти були одноставними, коли позитивно оцінювали дії української влади, спрямовані на отримання Томосу про автокефалію Православної церкви України (крім однієї негативної оцінки) (рис. 2).

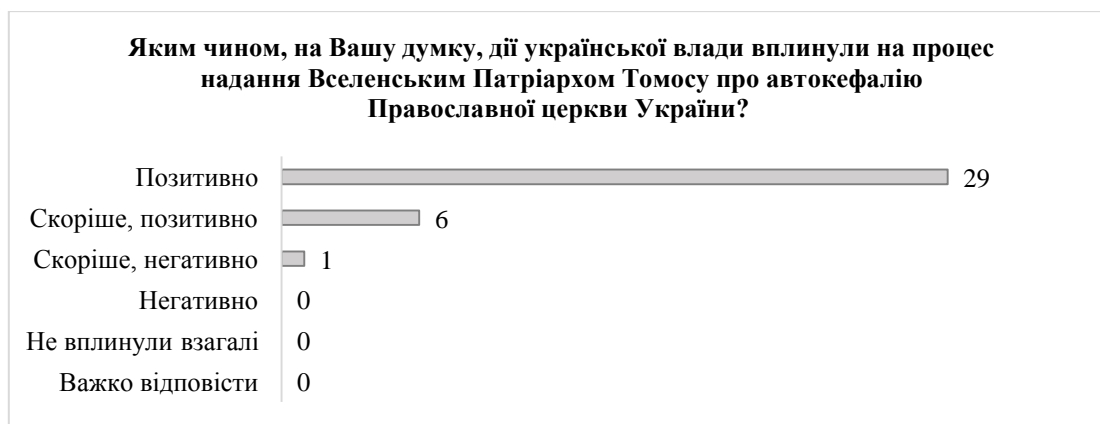

Рис. 2. Оцінка експертами впливу дій української влади на процес надання Вселенським Патріархом Томосу про автокефалію Православної церкви України, осіб

Про позитивну оцінку дій української влади у більш широкому контексті (відносини церкви та держави в сучасному українському суспільстві протягом 2016–2018 рр.) свідчать дані опитування, проведеного ГО “Центр “Соціальний моніторинг”. Переважна більшість експертів переконана, що відносини центральних органів влади покращилися з проукраїнсько орієнтованими православними церквами та, навпаки, погіршилися з Українською православною церквою Московського патріархату (УПЦ МП). Протягом 2018 р. така тенденція посилилася (рис. 3).

Одним із завдань дослідження ГО “Центр “Соціальний моніторинг” було отримати оцінки експертів щодо основних проблем у сфері державно-церковних відносин. Серед них експерти зазначали, насамперед, зміни в структурі православ’я в Україні, у зв’язку з новоствореною Православною церквою України, що спричинять, з одного боку, ускладнення відносин влади з УПЦ МП/Російською православною церквою (РПЦ) в Україні; потенційні напруження з переходом частини пастви, священослужителів до Української православної церкви (УПЦ) (7 експертів), а з іншого – пошук порозуміння у відносинах УПЦ з владою та іншими проукраїнськими церквами, а також останніх між собою (6 експертів). Наведемо аргументи-цитати з “відкритих” відповідей експертів, але тут варто зауважити, що з часу Томосу пройшло близько трьох місяців, і не всі експертні прогнози справдилися. Зокрема, не сталося лавиноподібного переходу православних приходів до складу новоствореної Православної церкви України.

Крім того, сьогодні не відбувається діалогу УПЦ ні з владою, ні з іншими православними церквами, ні у широкому значенні – з громадянським суспільством. У цілому можна констатувати, що в сучасній Україні ще відсутнє розуміння потреби такого діалогу, в якому релігійне та секулярне сприймалося б і реально діяло не як протилежне та конфліктне, а як взаємообумовлене, взаємно детерміноване, взаємно конституційоване, що відповідало би потребам і райдерам громадянського суспільства. Так, про обстоювання нагальності та своєчасності такого підходу до моделі державно-

церковних відносин йдеться у праці Х. Казанова: “Процеси секуляризації, релігійних трансформацій та відроджень і сакралізації слід трактувати не як взаємовиключні тенденції, а як безупинні взаємно конституційовані глобальні процеси” [1, с. 67].

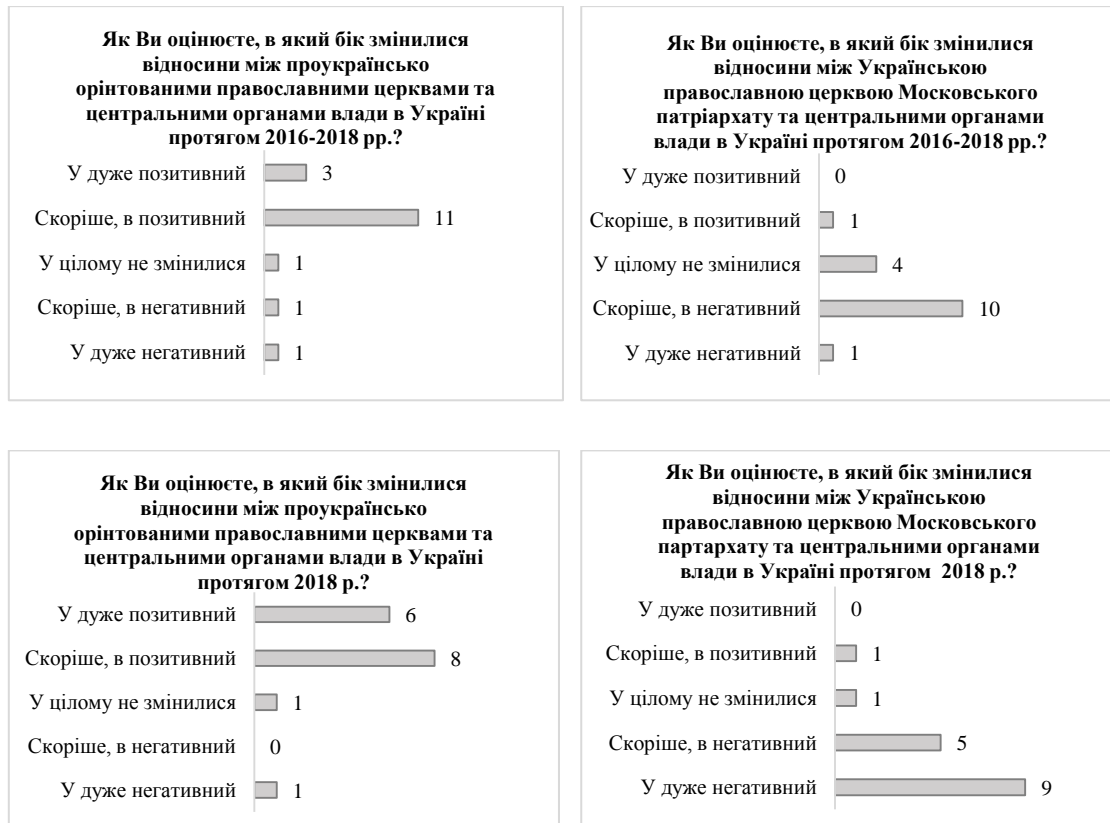

Рис. 3. Оцінка експертами відносин церкви та держави в сучасному українському суспільстві протягом 2016–2018 рр., осіб

Отже, “відкриті” відповіді експертів щодо можливих проблемних аспектів, пов’язаних з новоствореною Православною церквою України, є такими (цитати):

– “Головна проблема у відносинах з УПЦ МП – жорстке підпорядкування останньої центру, який повністю підпорядкований російській владі, трансляція УПЦ МП кремлівських меседжів і реалізація нею проросійської політики”;

– “Орієнтація РПЦ в Україні на Росію і небажання прислухатись до голосу пастви може призвести до численних конфліктів між ними, особливо у випадку переходу частини приходів у Православну церкву України. Через це переходи обіцяють бути вельми конфліктними і державі треба тримати на контролі кожний випадок... РПЦ в Україні і влада – потрібен діалог”;

– “Конфлікт між проукраїнською державою і анти-, аукраїнськими релігійними організаціями на центральному рівні та конфлікт між анти-, аукраїнськими представниками держави і проукраїнськими вірянами на місцевому рівні”;

– “Проблема визначення її (ПЦУ) соціальної доктрини і розбудови конструктивних, партнерських стосунків з владою... Проблема подолання спокус (з боку і церкви, і влади) перетворити ПЦУ на бодай неформальну “державну церкву”;

– “Потрібен діалог Української греко-католицької церкви (УГКЦ) – ПЦУ, як українських церков київської традиції”;

– “Українська православна церква Київського патріархату (УПЦ КП) та Української автокефальної православної церкви (УАПЦ): проблема підпорядкування інституційних інтересів інтересам розвитку українського православ'я”.

Експерти, опитані Фондом “Демократичні ініціативи”, також висловили перестороги щодо здатності української влади забезпечити мирний перехід (у вигляді правового супроводу – забезпечення правового механізму переходу) епархій УПЦ МП до нової автокефальної церкви (17 експертів з 36 переконані у мирному вирішенні цього питання, 13 – мали невизначену позицію, 6 – не вірять у мирний перехід) (рис. 4). При цьому зацікавленими у конфліктах навколо створення УАПЦ експерти вважали Росію та УПЦ МП, і лише один експерт зауважив на наявності внутрішньополітичних напружень, вказавши на такого важливого суб'єкта релігійної сфери, як УПЦ КП (рис. 5). Водночас більшість експертів (22 особи з 36) переконані, що УПЦ МП в Україні повинна набути статусу українського екзархату РПЦ (рис. 6).

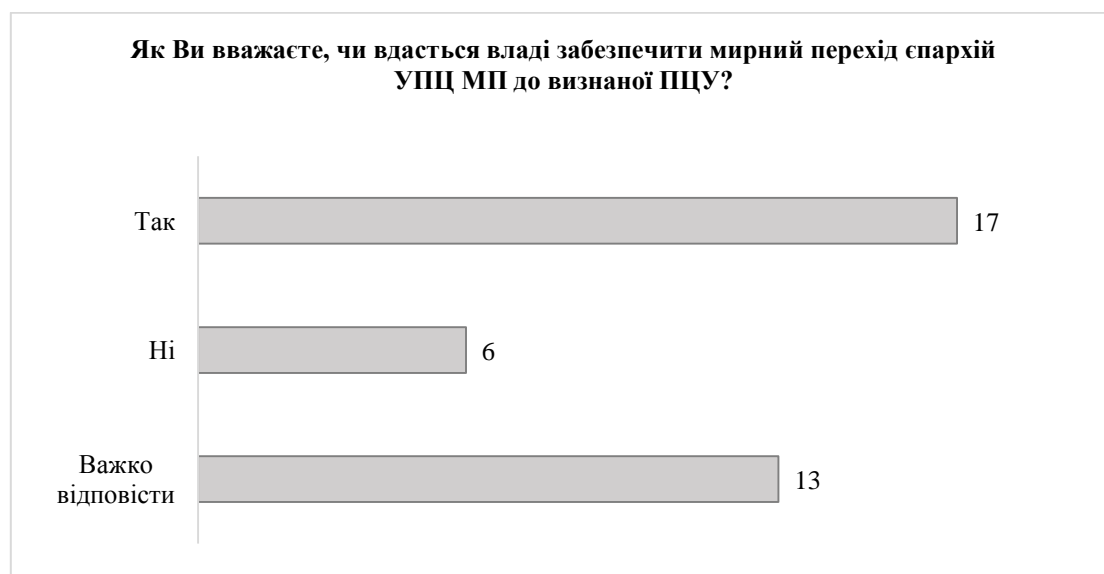

Рис. 4. Оцінка експертами можливостей української влади забезпечити мирний перехід епархій УПМ МП до визнаної ПЦУ, осіб

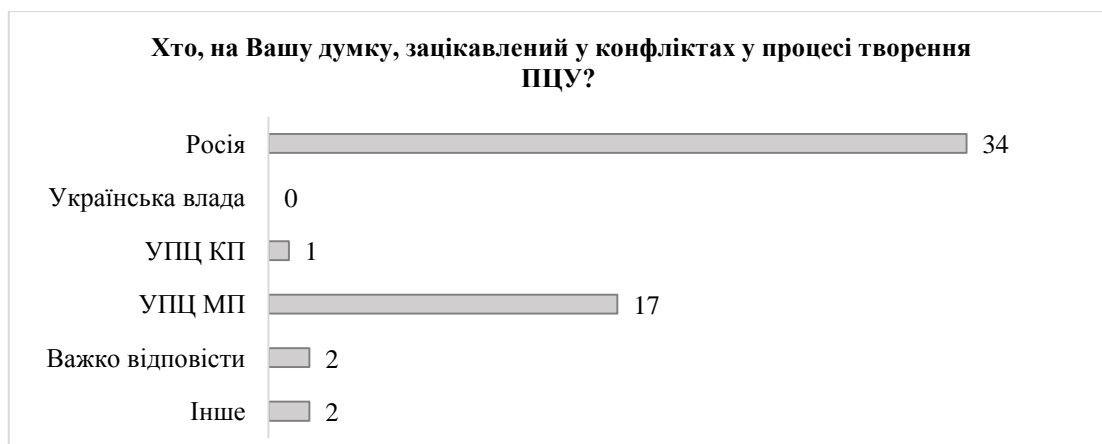

Рис. 5. Думки експертів щодо зацікавлених суб'єктів у процесі творення ПЦУ*, осіб

*Експерти мали право обрати кілька альтернатив.

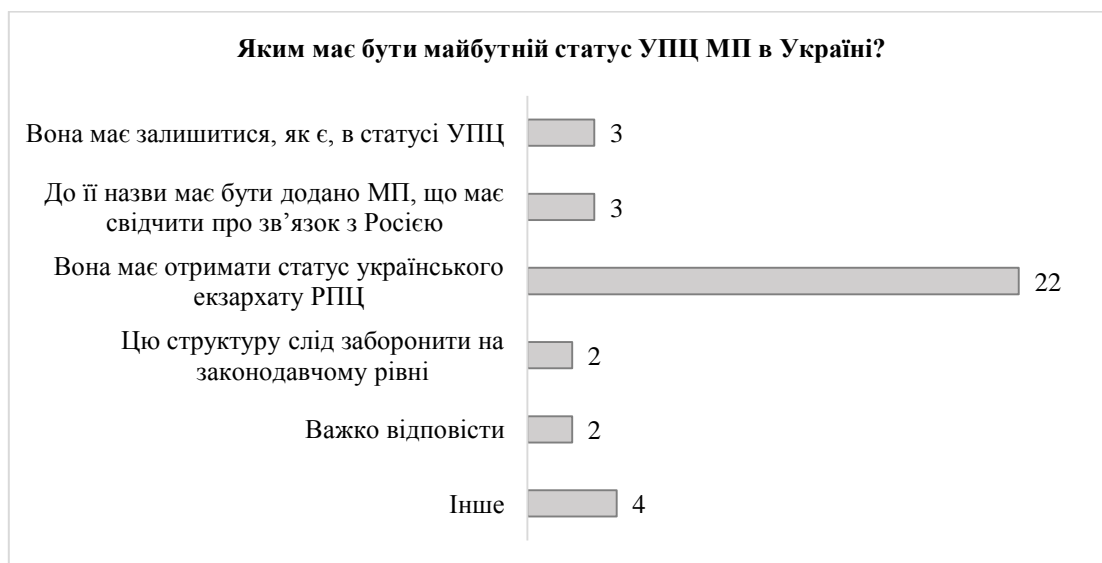

Рис. 6. Думки експертів щодо статусу УПЦ МП в Україні, осіб

Актуальними експертами визнавалися проблеми, пов'язані з різноманітними майновими, земельними, фінансовими питаннями в контексті державно-церковних відносин, обстоюючи інтереси як церкви – як активного суб'єкта цивільно-правових відносин, так і держави – як захисника культурної та історичної спадщини (6 експертів):

– “Труднощі при вирішенні питань з органами влади про надання релігійним громадам дозволів на купівлю чи оренду землі, офісних приміщень”;

– “Разом з наданням гарантій і преференцій, повинні існувати фінансова прозорість церковної діяльності та відповідна податкова політика... Держава має відгукнутися на потреби переведення та відповідних дозволів на виробництво церковного начиння в Україні”;

– “Нерідко в оренді у церковних громад перебувають пам'ятки історії та архітектури і громади використовують їх неналежним чином, порушуючи чинне українське та міжнародне законодавство”.

Як нагальну проблему експертами визнано недостатній рівень релігійної грамотності на всіх рівнях: влада, церковні діячі, паства. При цьому зазначалося про дефіцит та необхідність проведення освітньо-просвітницької діяльності (6 експертів):

– “На всіх рівнях отримання освіти сюжети з історії Православної церкви України або взагалі відсутні в історичному дискурсі, або там наявні російські сюжети, які пропагують відсутність Української церкви як такої. Відсутні державна підтримка наукових проектів досліджень і публікацій документальних матеріалів з церковної історії, популярні книги з цієї тематики, сюжети по телебаченню, серіали та художні фільми”;

– “Незнання і незрозуміння державними службовцями мети й принципів церковного життя, основ християнського віровчення”;

– “Темність прихожан”.

До проблемних моментів у сучасній соціально-релігійній сфері, саме в контексті правового регулювання державно-церковних відносин, експертами було віднесено: відсутність знань про європейський та світовий досвід державно-церковних відносин, альтернативних усталеним в Україні (5 експертів):

– “Невідповідність динаміки живого релігійного життя і форм державно-церковних відносин з їх законодавчим закріпленням – закони відстають від потреб життя. Незнання альтернативних моделей державно-церковних відносин, європейського та світового досвіду співжиття й співпраці держави і церкви, неврахування сили і впливу громадянського суспільства на державно-церковні відносини. Церкви живуть все ще в СРСР, а чиновники – в атеїстичній державі”;

– “Залежність від застарілих моделей державно-церковних стосунків”;

– “Необхідно переглянути засади існування церкви та релігії в Україні на рівні внесення змін до Конституції України”.

Зосереджено увагу на недосконалої комунікації між церквою та державою (5 експертів):

– “Відсутність якісної (регулярної, неформальної, взаємозацікавленої) комунікації між владою світською і владою духовною. Брак результативного діалогу, який знімає би суперечності та проблеми”;

– “Недостатність комунікації, незрозуміння аргументів один одного”.

Незначна кількість експертів зазначала про наявність проблеми – консервативну позицію церкви щодо перспектив подальшої розбудови громадянського суспільства, зокрема, гендерної рівності (3 експерти) та недостатню активну участь церкви в громадянському житті (3 експерти):

- “Абсолютно непоступлива позиція Церков у питанні гендерної рівності і законів, які її захищають та є обов'язковими для європейської інтеграції країни”;
- “Церкви втручаються у питання, які їх не стосуються, наприклад, гендер та Стамбульська конвенція. Церкви гальмують в цьому плані розвиток держави”;
- “Пасивність церкви в суспільному житті країни, слабка залученість вірян до громадянського суспільства, обмеження релігійними обрядами на території релігійних будівель”;
- “Необхідно вимагати від церковних організацій харитативної діяльності не на добровільних началах, а на обов'язкових (тюрми, лікарні, дитячі будинки, хоспіси, психіатричні лікарні тощо)”.

Серед проблем, які суттєво впливають на відносини між православними церквами різних юрисдикцій і державними інститутами в Україні, проте є неочевидними, маловідомими поза експертними колами, експертами були визначені такі (цитати):

- “Наскрізна проблема: правильне розмежування повноважень церкви та держави, пошук консенсуального тлумачення статті 35 Конституції України”;
 - “Нерозуміння державниками та церковниками відмінної природи та різної функціональної призначеності влади світської та влади духовної, держави й церкви; рівень освіченості та професійної підготовки як представників влади, так і керівників церков – тільки окремі з них є людьми XXI ст., більшість – радянської, в кращому випадку пострадянської закваски”;
 - “Політизація релігійних організацій”;
 - “Недостатня компетентність посадових осіб, які приймають рішення. Звичайно в органах державної влади є гарні фахівці з питань релігій, проте важливі рішення приймає вище керівництво, яке не розбирається в цих питаннях”;
 - “Схильність до імперської моделі стосунків як з владою, так й з іншими церквами”;
 - “Державна програма видання друком джерел з історії держави і церкви, зокрема повного зібрання стародавніх літописів та інших пам'яток в українському форматі як масове видання для широкого розповсюдження”;
 - “Православний консенсус” – хибне уявлення, що: 1) те, що добре для церкви – добре для держави; 2) уявлення, що церква може бути арбітром у вирішенні важливих політичних питань у суспільстві”;
 - “... “внутрішньополітичний” настрій духовенства та морально-етичний аспект – коли можновладець одночасно є і парафіянином певної парафії, відносить себе до певної конфесії. Це часто обмежує в діях і його, і церкву”;
 - “РПЦ в Україні однаково матиме пріоритет у виділенні ділянок для будівництва храмів, оскільки на місцях має зв'язки з владою. Поки так буде відбуватись, і де буде відбуватись, там ПЦУ разом з УГКЦ будуть довше залишатись у тіні”.
- При цьому серед експертних оцінок відносин держави і церкви в сучасній Україні мав місце цілком об'єктивний висновок про те, що:
- “...упродовж 2014–2018 рр. постмайданною владою було вирішено практично всі проблеми, які висували перед державою церкви і релігійні організації України впродовж чверті століття (військове і тюремне капеланство, дозвіл на відкриття закла-

дів загальної середньої освіти, визнання дисципліни “Богослов’я”, визнання дипломів духовних закладів освіти тощо)”.

Тут варто ще раз зосередити увагу на тому, що наведені думки експертів, висловлені в межах пануючої парадигми розуміння взаємин секулярного світського та релігійного церковного як протиставлення, опозиції: “розуміння секуляризації як єдиного процесу функціонального відмежування різних секулярних інституційних сфер сучасного суспільства від релігії – досі залишається відносно непорушним” [1, с. 62]. Тоді як відповіддю на логіку успішної побудови українського громадянського суспільства має бути інша парадигма – не протистояння, а взаємовизнання, усвідомлення того, що секулярна та релігійна сфери в сучасному світі існують поруч, розвиваються та трансформуються відповідно до вимог часу, взаємовпливаючи та взаємодетермінуючи одна одну.

Дослідженням ГО “Центр “Соціальний моніторинг” передбачалося отримати оцінки експертами перспективи гармонізації відносин між православними церквами різних юрисдикцій і центральними органами влади в Україні протягом 2019 р. та протягом наступних трьох років. Згідно з отриманими результатами, перспективи на поточний 2019 р. більшість експертів оцінюють нейтрально (“не оптимістично і не песимістично” – 7 осіб) та “скоріше, оптимістично” (5 експертів). Водночас четверо експертів оцінили перспективи гармонізації як “песимістичні”, (“дуже песимістичні” – 2 особи та “скоріше, песимістичні” – 2 особи), що є позицією досить радикальною та апіорі не передбачає можливості співжиття та взаємодіювання секулярного й релігійного (рис. 7).

Проте переважною більшістю експертів оцінки перспектив гармонізації відносин між православними церквами різних юрисдикцій і державою протягом найближчих трьох років визначені як “оптимістичні” (10 осіб; з них 9 оцінюють як “скоріше, оптимістичні” та один експерт як “дуже оптимістичні”). Нейтральної оцінки – “не оптимістично і не песимістично” – дотримуються 2 експерти; четверо оцінили перспективи гармонізації відносин як “песимістичні” (“дуже песимістичні” – 1 особа та “скоріше, песимістичні” – 3 особи) (рис. 7).

Експертів просили оцінити рівень підтримки заходів з реформування відносин між православними церквами різних юрисдикцій і державою з боку центральних органів влади, населення, західних і міжнародних організацій та з боку самих релігійних організацій за 5-бальною шкалою, де: 1 – “відсутня підтримка”, а 5 – “підтримка на високому рівні”. Для аналізу результатів використовувалися середні значення. Так, експертами найвище оцінена підтримка заходів з реформування з боку центральних органів влади – 3,9 бала; найнижче – з боку західних і міжнародних організацій – 2,7 бала; 3,2 бала – оцінка підтримки з боку самих релігійних організацій; 3,1 бала – з боку населення. Середня оцінка підтримки заходів з реформування відносин між православними церквами різних юрисдикцій і державними інститутами (з урахуванням таких суб’єктів діяльності, як центральні органи влади, населення, міжнародні організації, релігійні організації) – 3,2 бала (табл. 1).

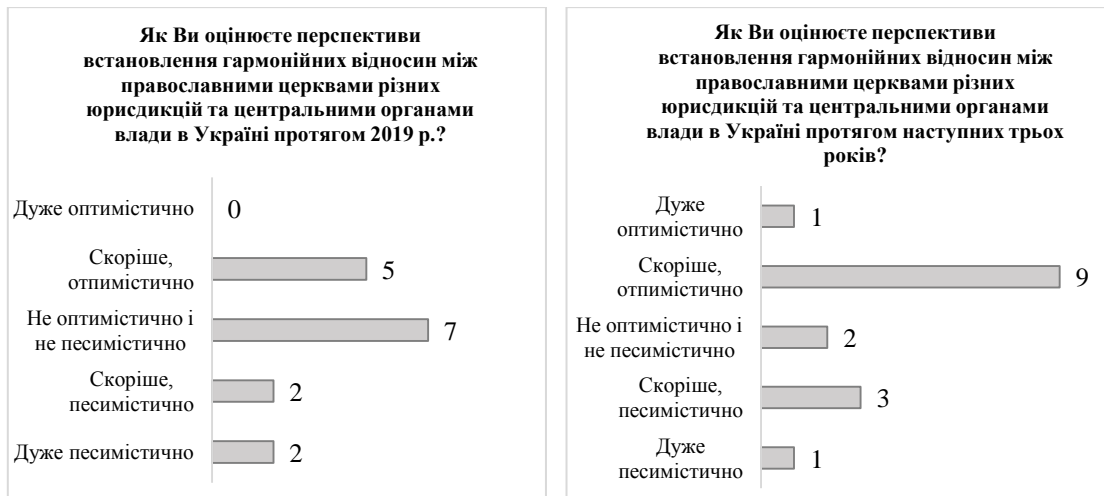

Рис. 7. Оцінка експертами перспектив встановлення гармонійних відносин між православними церквами різних юрисдикцій та центральними органами влади в Україні протягом 2019–2022 рр., осіб

Дехто з експертів прокоментував це питання (цитати):

– “Ці відносини не були об’єктом реформування. Вони склались як результуюча від релігійного плюралізму та релігійної конкуренції в країні і тому упродовж довгого періоду були збалансованими. Епізоди, коли цей баланс був порушений – це президентство В.Ф. Януковича та початок російсько-української війни, коли Московський патріархат кинув виклик українському суспільству”;

– “Люди не розуміють важливість реформування цієї сфери. Духовна та релігійна незалежності ще не сприймаються як базові складові незалежності державної та особистісної”.

Таблиця 1

Оцінка підтримки заходів з реформування відносин між православними церквами різних юрисдикцій і державними інститутами в Україні (середнє значення, min = 1, max = 5), бали

З боку центральних органів влади	З боку населення	З боку західних і міжнародних організацій	З боку релігійних організацій
3,9	3,1	2,7	3,2

3,2 бала

Оцінюючи рівень поінформованості щодо заходів з реформування відносин між православними церквами різних юрисдикцій і державними інститутами в Україні за 5-бальною шкалою, де: 1 – “відсутнє інформування”, а 5 – “інформування на високому рівні”, експерти зазначили, що найменш поінформованим є населення (середнє значення – 2,3 бала). Оцінюючи поінформованість західних і міжнародних організацій, середня оцінка становить 2,9 бала; дещо більше поінформованими є представники центральних органів влади, середня оцінка – 3,7 бала та самі релігійні організації – 3,3 бала. Загальний рівень поінформованості щодо заходів реформування відносин церква – держава варто визнати як посередній – 3,1 бала (табл. 2).

Серед коментарів експертів щодо цього питання є такі (цитати):

- “Мало хто знає про концепцію та плани реформування релігійної сфери. Необхідна актуалізація концепції державно-церковних відносин та її поширення”;
- “Рівень непоінформованості населення є просто критичним”;
- “У нас немає мережі інформування доступного, багатомовного та сучасного”;
- “Не можна не реагувати на те, що матеріали інформаційної війни, написані у Москві та УПЦ МП, розміщуються УПЦ МП як “джинса””.

Таблиця 2

Оцінка поінформованості щодо заходів з реформування відносин між православними церквами різних юрисдикцій і державними інститутами в Україні (середнє значення, min = 1, max = 5), бала

З боку центральних органів влади	З боку населення	З боку західних і міжнародних організацій	З боку релігійних організацій
3,7	2,3	2,9	3,3
3,1 бала			

Наведемо цитати з відповідей експертів щодо рекомендацій, необхідності застосування певних дій, спрямованих на гармонізацію відносин між православними церквами різних юрисдикцій та державними інститутами в Україні, включаючи потенційні зміни в законодавстві:

- “Три рівні завдань: 1) законодавчий – удосконалення законів, які регулюють державно-церковні відносини; 2) концептуальний – стратегія розвитку державно-церковних відносин; 3) тактичний – конкретний план заходів щодо виконання стратегічних завдань (зокрема, що треба зробити, щоб мінімізувати вплив російських релігійних центрів, і не тільки РПЦ, і не тільки закрити, зняти з реєстрації, відібрати, вислати тощо, конструктивні пропозиції, наприклад, надати тимчасові державні (президентські тощо) стипендії священикам, які вирішать приєднатися до Єдиної помісної Православної церкви України, але й підключити масмедійний і просвітниць-

кий сектор. Але найголовніше – змінити мізки і почати думати про державно-церковні відносини, враховуючи інтереси держави та церкви, а більше – українського народу. Для цього слід готувати професіоналів нової генерації і для церкви, і для держави, реформувати духовну та менеджерську освіту. Повернути релігієзнавство в заклади вищої освіти України, ввести спецкурс “Державно-церковні відносини””;

– “По-перше, треба прийняти законопроект № 4128, який пропише процедуру реалізації вже існуючого у громад права на вільний вибір юрисдикції. По-друге, потрібно створити повноцінний державний орган, який би займався моніторингом, реєстрацією та на якому замикались би всі релігійні питання. У реальності це мало би бути Міністерство з питань релігій. До його апарату необхідно набрати професійних релігієзнавців і фахівців з питань релігій та надати йому відповідні повноваження. По-третє, варто було б законодавчо закріпити прозорість церковних бюджетів і розповсюдити антикорупційне законодавство на священиків”;

– “Держава повинна вирішити, чи буде вона надавати преференції певному напрямку (Православ'я), чи буде наполягати на юридичній рівності перед законом (де-юре і де-факто) всіх наявних церковних і релігійних організацій. Потрібно припинити процеси, коли фактичні особисті уподобання державних діячів у ручному режимі підтримують або не підтримують певні церковні ініціативи”;

– “Державні органи не повинні тиснути на церкву чи нав'язувати церквам певні рішення, водночас якщо певна церква, зокрема УПЦ МП, здійснює антиукраїнську діяльність, то її дії повинні розслідувати відповідні органи, але чітко у правовому полі. Законодавство у релігійній сфері у нас виписане непогано, чітко дотримується принцип свободи віросповідання, але зокрема правила переходу громади з церкви одного підпорядкування до церкви іншого підпорядкування не прописані, чому виникали непоодинокі конфлікти між прихожанами та священиками УПЦ КП і УПЦ МП”;

– “Треба виключити вплив церкви на суспільне життя у державних установах. У нас постійно порушується законодавча теза про те, що церква відокремлена від держави. Жодної релігії не може бути у світських закладах освіти, керівництво не повинно нав'язувати свої релігійні переконання підлеглим тощо. Водночас духовенство повинно розуміти, що вони – такі ж громадяни, як усі, і не порушувати чинне законодавство, що зараз є на кожному кроці та в усіх конфесіях”;

– “Потрібним є дійсно рівне ставлення до церков київської традиції на місцях (а не перевага комусь – раніше РПЦ в Україні, тепер, можливо, ПЦУ)”;

– “Потрібно створити раду церков Володимирівського хрещення (ПЦУ, УГКЦ, УПЦ МП), у тому числі спільної взаємодії з державними інститутами”;

– “Єдині правила для всіх. З боку держави – розвиток публічного богослов'я, а з боку церков – соціального служіння. Цікаво було б запустити грантову державну програму для релігійних спільнот та організацій”;

– “Визнання лише однієї церкви як канонічної за болгарським сценарієм”.

Зауважимо, що певна кількість експертів акцентувала на необхідності прийняття законопроекту № 4128, який нині вже ухвалений Верховною Радою України². Крім того, внесено зміни до Закону України³, якими визначено, що найменування релігійної організації може містити інформацію про її організаційно-правову форму виключно за бажанням такої юридичної особи. При цьому статuti (положення) релігійних організацій мають бути приведені у відповідність із законом упродовж року з дня набрання ним чинності. До приведення статутів (положень) у відповідність із законом релігійні організації керуються положеннями діючих статутів (положень) у частині, що не суперечать цьому закону.

Наприкінці хотілося б навести кілька фактів, які свідчать на користь висловленої на початку статті тези про те, що в сучасній Україні релігійна ідентичність для значної частини українців тісно взаємопов'язана з національно-культурною або етнонаціональною складовою в структурі української ідентичності як такої, а релігія дедалі більше стає істотною суспільно-громадською силою, чинником національної та політичної ідентифікації, а отже про природність взаємовпливу і взаємодетермінації секулярного та релігійного у широкому розумінні цього процесу, про що вже йшлося.

За даними Релігійно-інформаційної служби України, наша країна посіла 11-те місце за релігійністю серед 34 країн Європи. Згідно з даними дослідження, оприлюдненого американським дослідницьким центром Pew, 31% населення в Україні є дуже релігійними. Це визначили за загальним показником, до якого входять чотири окремі показники релігійності, повідомляє “Релігія в Україні” з посиланням на Radiosvoboda.org. Дослідження, відповідно до самопрезентацій респондентів, зафіксувало, що для:

- 22% населення України (13-те місце) релігія є дуже важливою в їхньому житті;
- 35% (9-те) відвідують релігійні служби щонайменше раз на місяць;
- 29% (9-те) моляться щодня;
- 32% (13-те) вірять у Бога з абсолютною впевненістю⁴.

За даними Релігійно-інформаційної служби України, 11 грудня 2018 р. було презентовано найпопулярніші запити українських користувачів у пошуковій системі Google за 2018 р. Проаналізувавши мільйони пошукових запитів, у компанії дізналися, що саме найчастіше шукали українці та які запитання ставили Google у 2018 р. Так, у рубриці “Що таке...?” третє місце посів Томос⁵.

² Закон України “Про внесення змін до деяких законів України щодо підлеглості релігійних організацій та процедури державної реєстрації релігійних організацій зі статусом юридичної особи” від 17.01.2019 р. № 2673-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2673-viii>

³ Закон України “Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань” від 31.01.2019 р. № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15>

⁴ Україна посідає 11-е місце за релігійністю серед країн Європи, – дослідження. Релігійно-інформаційна служба України. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/social_questioning/73817/

⁵ Томос став подією року, – соціопитування. Релігійно-інформаційна служба України. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/social_questioning/74099/

Згідно з результатами соціологічного дослідження, проведеного спільно Центром соціальних та маркетингових досліджень “SOCIS”, Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) та Центром Разумкова з 16 по 29 січня 2019 р.⁶, 70,7% опитаних віднесли себе до православних, з яких 43,9% позиціонують себе як прихильники Православної церкви України, яку очолює митрополит Київський і всієї України Епіфаній. Респонденти, які вважають себе православними (38,4%), заявили, що не відносять себе до якоїсь конкретної конфесії; 15,2% опитаних православних відносять себе до УПЦ МП; 2,5% – не визначились або не змогли дати відповідь на це запитання (рис. 8, 9).

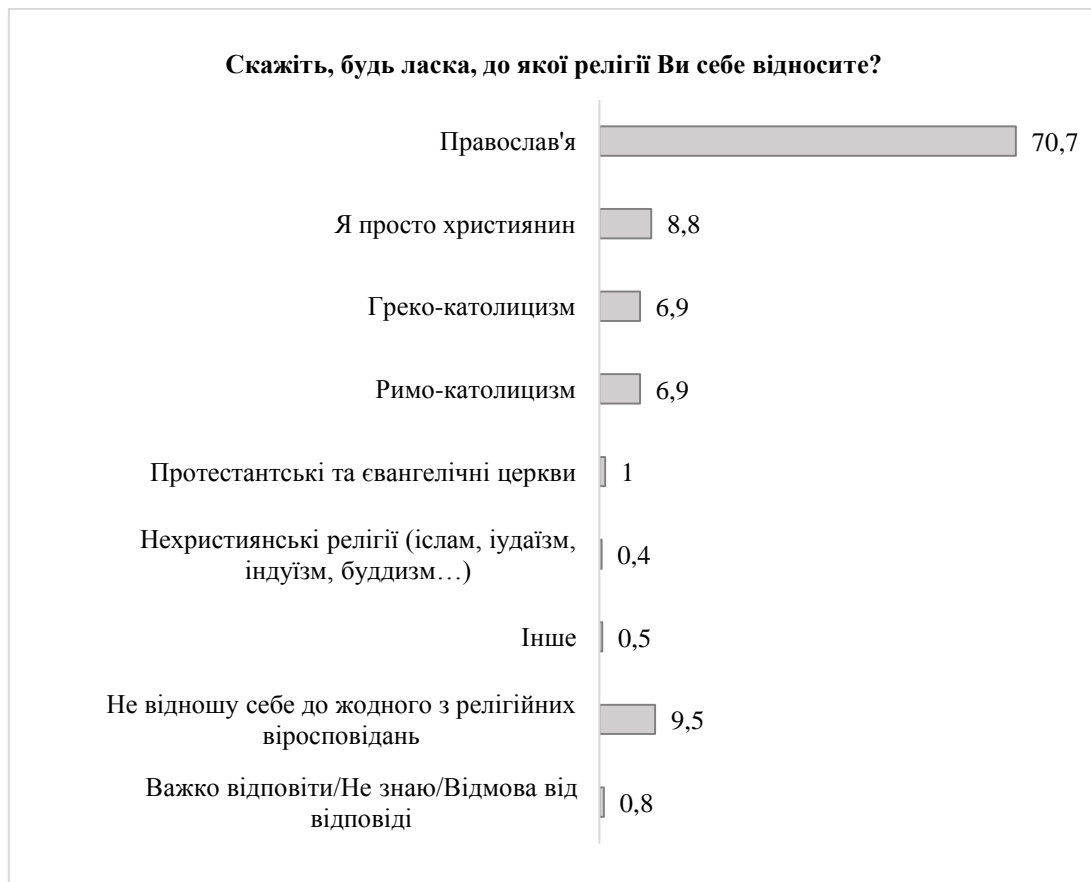

Рис. 8. Релігійна самоідентифікація українців, %

⁶ Опитано 11 000 респондентів в усіх областях України (без врахування населення АР Крим та окупованих територій Донецької та Луганської областей). Вибірка репрезентативна для населення України віком від 18 років за такими показниками, як стать, вік, тип поселення та область проживання. Статистична похибка без урахування дизайн-ефекту: $\pm 0,9\%$. URL: http://socis.kiev.ua/wp-content/uploads/2019/01/Press_reliz_3_company-1.pdf

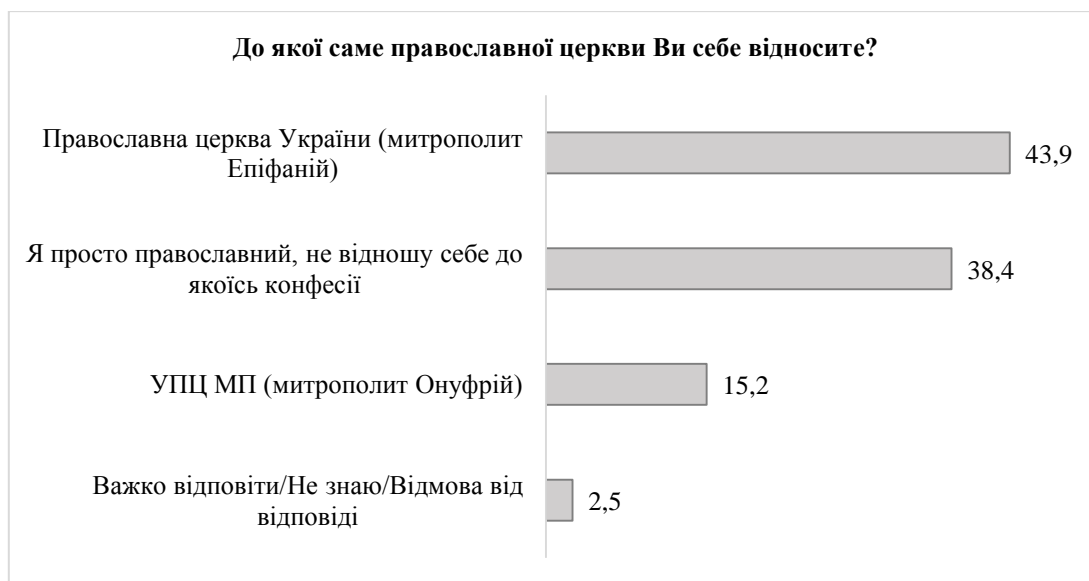

Рис. 9. Православна самоідентифікація українців*, %

* Серед тих респондентів, які визнали себе як православні.

Висновки. Отже, аналіз викладеного матеріалу дозволяє зробити висновки стосовно того, що в сучасному українському суспільстві релігія дедалі більше стає чинником національної, політичної, етнокультурної ідентифікації, значущою суспільно-громадською та публічною силою. І оскільки цей чинник і надалі зберігатиме свою актуальність, формування оптимальної моделі державно-церковних стосунків в Україні, особливо в контексті міжконфесійної взаємодії та створення громадянського суспільства, є своєчасною, важливою та нагальною. Ефективність і успіх моделі державно-церковних стосунків в Україні, з урахуванням природи та ролі реформування українського православ'я, залежатиме від ступеня переосмислення значення кожної із сфер, церковної – коли її лідери і апологети віддадуть належне секуляризму як історичному механізму розумного критицизму і рефлексії, а світської секулярної – коли державники, політики, громадські лідери та широкий загал позиціонуватимуть церкву не як антагоніста, а як партнера і потужного соціально-громадського діяча.

Список використаних джерел

1. Казанова Х. Релігія в сучасному світі: плюралізм, секуляризація, глобалізація. Львів: Вид-во УКУ, 2019. 348 с.

Отримано 11.03.19

References

1. Casanova, J. (2019). Religion in the modern world: pluralism, secularization, globalization. Lviv: UKU [in Ukrainian]

Received on 11.03.19